

Analitik Zihin Felsefesinin Temel Problemlerine Bir Bakış¹

Özet

Zihnimizin içinde olup biten acı ve haz duymalar; düşünceler, inançlar, arzular ve endişeler; renk, koku, ses algıları; kaşıntılar, gıdıklanmalar, sıcak ve soğuk hissetmeler; beklentiler, hatırlamalar, öfke ve sevinç duymalar; susuzluk, açlık ve can sıkıntısı hissetmeler gibi olaylara veya durumlara zihin halleri diyoruz. Zihin hallerini barındıran zihin dediğimiz bu “şey” nasıl bir şeydir? Beden, özellikle de beyin (daha genel alırsak, merkezi sinir sistemi) ile zihin dediğimiz şeyin ne gibi bir ilgisi, ilişkisi var? Beyin ile zihin arasındaki bu ilişkinin aydınlatılması sorunu felsefede “beden-zihin problemi” olarak adlandırılır. Bu yazıda çağdaş analitik zihin felsefesinin bazı temel problemlerini, muammalarını ve kavramlarını ele alacağım. Ayrıca, bilinç ve zihin arasındaki farktan bahsedeceğim.

Anahtar Sözcükler

Zihin Halleri, Zihin-Beden Problemi, Düalizm, Monizm, Leibniz Kanunu, Davranışçılık, Tip Özdeşliği Teorisi, İşlevselcilik, Diğer-Zihinler Problemi, Felsefi Zombi, Açıklama Gedigi, Bilinç, Nite, Yönelimsellik, Elemeci Materyalizm, Folk Psikolojisi, Belirimsellik, Panpsizizm, Doğalcılık, Fizikselcilik.

A Look at the Basic Problems of the Analytic Philosophy of the Mind

Abstract

Events and states that occur in our minds, such as feelings of pain or pleasure; thoughts, beliefs, desires and worries; sensations of color, smell and sound; itches and tickles; feeling cold or hot; expectations and remembering; feelings of anger, joy, thirst, hunger and boredom are called mental states. What is that “thing” called “mind,” which is the seat of mental states? What is the relationship between body, in particular brain (more generally, the central nervous system), and mind? The problem of accounting for the nature of the relationship between brain and mind is called the “body-mind problem” in philosophy. In this paper, I explain some of the basic problems, puzzles and concepts of the contemporary analytic

---

* Doç. Dr. ODTÜ Felsefe Bölümü.

¹ Bu yazı yazarın 28-31 Ekim 2010 tarihlerinde Nesin Matematik Köyü’nde düzenlenen “Bilinç Çalıştayı”nda verdiği iki seminerin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş bir versiyonudur.

philosophy of the mind. In addition, I will talk about the difference between consciousness and mind.

Key Words

Mental States, Mind-Body Problem, Dualism, Monism, Leibniz's Law, Behaviorism, Type-Identity Theory, Functionalism, Other-Minds Problem, Philosophical Zombie, Explanatory Gap, Consciousness, Quale, Intentionality, Folk Psychology, Emergentism, Panpsychism, Naturalism, Physicalism.

I

Bir bedenimiz ve bir zihnimiz (İngilizcede “mind”) olduğundan söz ederiz. Şu tuhaf soruyu sorarak başlayalım: Bir insana kendi zihni mi yoksa kendi bedeni mi daha yakındır? Kör, sağır ve üstelik felçli bir insan düşününüz. Bedeninden fazla haberdar olamasa da, zihninde geçen düşünme, canı sıkılma ya da canı bir şey isteme, başı dönme gibi olayların farkındadır. Yani zihninin içinde geçenlerden haberdardır. Zihnimizle olan bağımız bir anlamda daha sıkıdır; zaten bedenimizle olan bağımızı, hatta bir bedenimiz olduğu bilgisini bile zihnimiz sayesinde ediniriz.

Peki, başka insanların zihinlerinden mi yoksa bedenlerinden mi daha fazla haberdarız? Ben şu anda etrafımdaki insanların bedenlerini görmekteyim—tabii elbiselerinin izin verdiği ölçüde!—ama zihinlerinden geçenler hakkında en ufak bir bilgim yok. Kim bilir neler geçiyor her birinin zihninden şu anda. Her biri kim bilir neler algılıyor, neler hatırlıyor, neler düşünüyor, neler hissediyor. Belki bazılarının biraz başı ağrıyor, bazıları üşüme hissediyor, bazılarının burnu kaşınıyor, bazıları susamış, bazılarının benim hakkımda değişik değişik düşünceleri var. Ama bütün bunlar hakkında ben hiçbir bilgi sahibi değilim. Etrafımdaki insanlar da tabii benim bedenimi görmekle birlikte—elbiselerimin izin verdiği ölçüde!—zihnimde olup bitenleri bilemez. Kim bilir benim zihnimde neler var şu anda? İnsanların bedenlerini (iç organlarını da “beden”e dahil edebiliriz) gözlemek ilkece kolay ama onların zihinlerini gözlemek son derece zor, belki de imkânsız gibi görünüyor.

Aslına bakarsanız, *kendi bedeninizi* gözlediğiniz yollarla ve metodlarla *kendi zihninizi* gözlemeniz de pek mümkün görünmüyor. Aynaya bakın.² Aynada bedeninizi görebilirsiniz. Uygun bir aynalar sistemi ile bedeninizin arkasını, hatta biraz teknolojinin de yardımıyla iç organlarınızı ve kendi beyinini bile görebilirsiniz. Ama teknolojinin sağlayacağı, aynalar ve mikroskoptan oluşan böyle bir aygıtla beyinize ne kadar dikkatli bakarsanız bakın zihninizi, zihninizde olup biteni görebilir misiniz? Yani şunun gibi şeyleri görebilir misiniz: düşüncelerinizi, başağrınızı, susamışlığınızı, dünyanın yuvarlak olduğuna inancınızı, falanca kişiye öfkenizi, filanca kişiye hayranlığınızı, o andaki koku ve ses algılamalarınızı, sol ayağınızda duymakta

² Bu vereceğim ayna örneği şimdi hatırlayamadığım bir kaynaktan alınma. Bu yazıdaki başka bazı noktaları da yine yıllar içinde okuduğum fakat ne yazık ki artık hatırlayamadığım kaynaklara borçluyum. Elbette bu demek değil ki bu yazıdaki bütün örnekler ve yorumlar başka kaynaklardan aktarma.

olduğunuz karıncalanmayı, geleceğe ilişkin planlarınızı, çocukluk arkadaşınızın adını hatırlamanızı, beklentilerinizi, ...? Zihninizin içinde olup biten böyle olaylara veya durumlara *zihin halleri* (İngilizcede “mental states”) diyoruz.

Bahsettiğimiz türden bir aynalar-artı-mikroskop aygıtıyla beyninize bakarken şunu farketmeniz çok muhtemel: bazı zihin hallerini ne zaman yaşasanız beyninizde belli birtakım beyin olayları oluştuğunu gözlersiniz. O zihin halleri ne zaman zihninizde belirse, beyninizde de o nörofizyolojik olaylar ortaya çıkar. Yani zihin hallerinizle beyninizdeki bazı nörofizyolojik olaylar arasında çok yüksek bir *korelasyon* olduğunu farkedebilirsiniz. Ama hâlâ, aynalar ve mikroskoplardan oluşan aygıtla kafatasınızın içine bakarken bizzat zihninizin hallerini gözlüyorsunuz demek zor.³

Yani aynada kendi zihin hallerinizi göremezsiniz; sadece beyin dokunuzu ve beyninizde geçen birtakım nörokimyasal olayları görebilirsiniz. Dolayısıyla, aynada kendinizle ilgili görebildikleriniz başka insanlara (ve onların beyinlerine) bakarken görebildiklerinizden farklı değildir. Ama kendi zihin hallerinizi yine de bir anlamda “görebiliyorsunuz”, bilebiliyorsunuz, onlardan haberdarsınız—ve bunun için ne ayna gerekiyor ne başka bir şey. Sadece baygın ya da rüyasız uykuda olmamak gerekiyor kendi zihninizi gözlemleyebilmeniz ve zihninizde ne olup bittiğinin farkında olabilmemiz için.

II

Peki bu zihin dediğimiz şey nedir? Beden, özellikle de beyin—ya da daha genel alırsak, merkezi sinir sistemi (ki buna beyin, omurilik, sinirler vs. dahildir)—ile zihin dediğimiz şey arasında ne gibi bir ilişki var? Bu soru felsefede “beden-zihin problemi” olarak adlandırılır ve felsefenin en ilginç, en temel problemlerinden biridir. Bu problemle uğraşan felsefe dalı “zihin felsefesi”dir.

Beyin ile zihin arasında çok sıkı bir ilişki olduğunu hepimiz kabul ederiz. (Bundan sonra “beyin” derken merkezi sinir sistemini kastedeceğim.) İki arasında çok sıkı bir ilişki olduğu kesindir de, bu ilişkinin adını koymak, tabiatını anlamak zordur. Nedir tam olarak beyinle zihnin arasındaki ilgi, ilişki, bağlantı? Bazılarımız zihin ile beyin arasındaki ilişkinin bir *aynılık* (ya da *özdeşlik*) ilişkisi olduğunu düşünürüz. Yani zihnin beyinle aynı şey olduğuna inanırız. Tabii hiçbirimiz direkt olarak “zihin=beyin”

³ Aynalar örneğinin benzeri olarak Leibniz’in ilginç bir düşünce deneyi var (*Monadology*, §17), ki çağdaş zihin felsefesi William Lycan da çok benzer bir düşünce deneyi kurguluyor. Lycan’ın versiyonundan bahsedeyim. Farzedelim ki sizi aldılar ve boyutlarınızı iyice küçülttüler—bazı bilim-kurgu romanlarında olduğu gibi. Sizi molekül boyutlarına indirdiler. Diyelim ki bunu yaparken sizin boyutlarınız dışında hiçbir özelliğinizi yok etmediler. Yani siz hâlâ sizsiniz, sadece çok minnacık hale geldiniz. Şimdi sizi alıp canlı bir insanın beynine girmenizi sağladılar. Siz bu insanın beynini dolaşıyorsunuz, beynin her tarafına girip çıkıyorsunuz. Beyni gezerken ne görürsünüz? Beynin sahibinin zihin hallerini görebilir misiniz? O insan örneğin ekşi bir şey yiyorsa ya da kırmızı bir şeye bakıyorsa, onun ekşi tad ya da kırmızı renk algısını gözlemleyebilir misiniz? Lycan’a göre hayır: o beyinde bütün gözlemleyebildiğiniz, birtakım fiziko-kimyasal olaylar, nörofizyolojik proseslerdir. O kişinin zihin olaylarını gözlemleyemezsiniz (Lycan 1981, 38).

demek istemeyiz. Çünkü beyinde bir sürü alâkasız şeyler de var: kan damarları, beyin zarı, hormonlar, corpus callosum, ganglionlar, sinir hücrelerindeki ribozomlar, kromozomlar, ATP molekülleri vs. Herhalde zihnin beyinden başka bir şey olmadığını düşünenler bile beyinde dolaşan kanı, beyin zarını, kromozomları zihin dediğimiz şeye dahil etmek istemezler. Yani “Zihin beyindir” derken “Zihin, kan damarlarıyla, beyin zarıyla, kromozomları vs.si ile *birlikte* düşündüğümüz beyindir” demek istemeyiz. O halde “Zihin ve beyin aynı şeydir” demek istiyorsak beynin tam olarak nesiyle, neresiyle aynı şey olduğunu söylememiz gerekiyor zihnin; aksi halde yanlış veya muğlak konuşmuş oluruz. Zihin ile beynin özdeş olduğunu iddia etmenin sonuçlarına ve sorunlarına birazdan daha ayrıntılı değineceğim.

Bazılarımız “Beyin ile zihin aynı şeydir” demek yerine, zihin ile beyin arasında sadece *nedensel* bir ilişki olduğunu düşünebilirler. Yani zihinle beynin ilişkisini bir aynılık ya da özdeşlik ilişkisi olarak değil de, zihnin beyin tarafından hasıl edilmesi/üretilmesi olarak görmek isteyebilirler. Onlara göre zihin beynin neden olduğu, ürettiği bir şeydir. Elbette, zihnin beyin ile aynılığını söylemek ile beynin zihine neden olduğunu, zihni beynin ürettiğini söylemek aynı şey değildir. “X ile Y aynı şeydir” demek başka, “X Y’yi üretir” (ya da “X Y’ye neden olur”) demek başka. Ben gölgemi üretirim (gölge neden olurum) ama ben gölgeyle aynı şey değilim. Bir yemek yaparsınız, yani yemek üretirsiniz, ama siz ve ürettiğiniz yemek aynı şey değildir.

Yalnız, eğer “Beyin ve zihin aynı şeydir” değil de “Beyin zihni üretir” demeyi tercih edersek, ortaya bir sürü soru çıkar. Beyin tarafından üretilen bu zihin nasıl bir şeydir? Beyin bu zihni nasıl üretiyor? Beyin kafatasının (ya da bedeninin) içinde; peki, ürettiği zihin nerede? Zihin de mi kafatasının içinde? Birinin kafatasını açsak beynini orada görebiliriz; beynin ürettiği zihni niye göremiyoruz? Analojimize tekrar başvuracak olursak: Bir insanın bedeni gölgesini üretiyor. Ve gölgesinin nerede olduğunu gözlemleyebiliyorum. Niye o insanın beynini gözlemleyebildiğim halde o beynin ürettiği zihnini gözlemleyemiyorum?

III

Zihinle beden (özellikle de beyin) arasındaki ilişkinin tam olarak ne olduğunu araştırmanın zihin felsefesinin işi olduğunu söylemiştik. Beynin zihinle olan ilişkisi konusunda günlük dildeki bazı terimlerin kullanımları bir ipucu verebilir mi acaba? Örneğin, “*Ben bir bedenim*” mi demek isteriz, yoksa “*Benim bir bedenim var*” mı demek isteriz? “*Ben bir zihnim*” mi demek isteriz, yoksa “*Benim bir zihnim var*” mı demek isteriz?

Biraz düşününce görüleceği gibi, günlük dildeki alışkanlıklarımız “Ben bir bedenim” yerine “Benim bir bedenim var” demeyi, “Ben bir zihnim” yerine “Benim bir zihnim var” demeyi tercih ettirir. Bu da meseleyi daha da karıştırıyor. Çünkü bu günlük konuşma alışkanlıklarımıza bakıldığında zihin ve beden aynı şey kabul edilmediği gibi bir de üçüncü bir şey, “ben”, çıkıyor ortaya. Bu üçüncü şey de ne? Nerededir ve nasıl bir şeydir bu “ben”? Onu nasıl gözleyebiliriz?⁴

⁴ Karş. Hospers 1988, ss.226 ve devamı.

IV

Zihin felsefesinin sorduğu bir soru az önce de gündeme getirdiğimiz şu sorudur: Zihin ile, bedenin bir parçası olan beyin, daha doğrusu beynin bazı kısımları veya fonksiyonları tamamen aynı/özdeş şeyler midir; yoksa zihin bedenden farklı, ondan ayrı bir şey midir? Örneğin, biliyoruz ki öldüğümüzde bedenimiz beynimizle birlikte çürüyüp gider. Zihnimiz de (ki bazan ona “zihin” yerine “ruh” dendiği de olur) öldüğümüzde çürüyüp gider mi? Yoksa zihnimiz/ruhumuz ölümsüz müdür?

Platon ve Descartes bu soruya cevap aramış filozoflardandır. Her iki filozof da beden ve zihnin tamamen farklı malzemelerden (felsefeci deyimile, farklı “töz”lerden) yapıldığını düşündüler. Onlara (ve daha birçok filozofa, pek çok dine ve sokaktaki insanların çoğunluğuna) göre, ölümden sonra bedenimiz çürüyüp yok olduğu halde, zihnimiz bir şekilde yaşamaya devam eder ve hiçbir zaman ölmez ve yok olmaz. Çünkü beden ve zihin ya da ruh tamamen farklı malzemelerden yapılmışlardır; beden dağılsa bile ruha bir şey olmaz. Var olan her şeyin beden (ya da madde) ve zihin (ya da ruh) olmak üzere birbirinden temelde farklı, birbirine indirgenemez iki tözden yapılmış olduğunu savunan bu görüşe “Düalizm” (İkicilik) denir. Düalist görüşün İslamiyet, Hıristiyanlık ve daha pek çok din tarafından benimsendiğini görüyoruz.⁵

Descartes’ın Düalizminin (buna “Kartezyen Düalizm” de denir) en bilindik sorunu zihin ile beden (ya da madde) arasındaki *nedensel etkileşimi* doyurucu bir şekilde açıklayamamasıdır. Descartes maddi töz ile zihinsel tözü birbirinden gayet keskin bir şekilde ayırmıştı. Örneğin maddesel şeylerin zorunlu ya da olmazsa-olmaz özelliği uzay içerisinde yer alıp, uzunluk, genişlik gibi uzaysal boyutlara sahip olma iken, zihnin zorunlu özelliği uzay içerisinde yer almaması ve uzunluk, genişlik gibi niteliklere sahip olmaması idi Descartes’a göre.

O zaman da, uzaysal özellikler taşıyan beden ile hiçbir uzaysal özellik taşımayan zihnin nasıl olup da birbirini etkileyebildiklerini açıklama sorunu ortaya çıkar. Çünkü öyle bir beden ile öyle bir zihin arasında nedensel etkileşim olması gerektiği açıktır. Örneğin, bazan zihnimdeki bir düşünce benim maddi dünyada bir şeyler yapmamla sonuçlanabilir: aklıma bir fikir gelmişse elime kalem alıp onu yazmamda olduğu gibi. Bunun tersinin de olabildiğini biliyoruz: maddi bir nesne olan gazetede yazıları okuyup anlayabiliyorum, yani uzayda yer alan bir şey uzayda yer almayan zihnimde anlama diye bir olaya yol açabiliyor. Ama Descartes’ın yaptığı gibi, beden ile zihni birbirlerinden bu kadar köklü bir şekilde farklılaştırırsanız, onlar arasındaki karşılıklı etkileşimleri açıklamanız hiç kolay olmaz.

Fakat herkes beden ile zihnin farklı tözlerden yapılmış olduğunu kabul etmez. Birçok felsefeci zihin dediğimiz şeyin beynin (daha doğrusu, beynin bazı kısımları veya davranışlarının ya da fonksiyonlarının) dışında bir şey olmadığını düşünür. Günümüz zihin felsefecilerinin çoğunluğu, birtakım ayrıntılarda uzlaşmasalar da, bu görüştedir.

⁵ Kur’andaki orijinal ifadelerle göre İslamiyetin ruh konusunda söylediklerinin aslında Kartezyen bir Düalizm kategorisine sokulamayacağı, ancak daha sonraları, özellikle Yunan felsefesiyle tanışmanın etkisiyle, böyle bir Düalizme yaklaşan yorumlar kazandığı konusunda görüşler vardır. Bu nokta hakkındaki bilgilendirmesi için Dr. Halil Rahman Açar’a teşekkür ederim.

Bu görüşe göre, var olan her şey tek bir tözden yapılmıştır: maddeden. Böyle bir görüşe “Monizm” (Tekçilik) diyoruz, daha doğrusu “Materyalist (Maddeci) Monizm” ya da kısaca “Materyalizm”.

Şunu da burada not edelim. Monizmin başka türleri de vardır. Bir tanesi İdealizmdir. İdealizme göre var olan her şey—tanrı varsa tanrı da dahil olmak üzere—zihinlerden ve o zihinlerin içinde olup bitenlerden ibarettir. Bu görüşün en tanınmış temsilcisi George Berkeley’dir. Berkeley’in argümanlarından birine göre, dünya ile etkileşimimiz zihnimizdeki birtakım olaylar ve durumlarla son buluyor ve dünya hakkındaki bilgimiz tamamen zihinde yer alıyorsa, Tanrının bizde bu zihinsel olayları ve bilgiyi oluşturabilmek için araya madde diye bir aracı koyması gereksiz olurdu. Tanrı zihnimizde olup bitenleri maddenin aracılığına ihtiyaç duymadan direkt olarak yaratabilir. Dolayısıyla, maddi bir dünya yoktur, sadece zihinler vardır. Leibniz, Hegel, F.H. Bradley de idealizmin değişik varyasyonlarını savunmuşlardır.

Bir de Nötral Monizm denen bir Monizm türü vardır. Bu görüşe göre “maddi” dediğimiz nesnelere ve olaylar da, “zihinsel” dediğimiz nesnelere ve olaylar da ortak kaynaklıdır. Görünüşte farklı bu iki alan aslında “nötral”—yani ne maddi ne de zihinsel—olan bir tözün farklı “görüntüleri”dir. Yani evreni oluşturan varlık, temelinde ne maddi ne de zihinseldir; farklı bakış açılarına göre bize maddesel ya da zihinsel olarak görünür. Spinoza, William James ve hayatının bir döneminde Bertrand Russell Nötral Monizm görüşünü savunmuşlardır. Fizikçi David Bohm da birtakım şartıcı kuantum fenomenlerinin açıklamasını verme girişimi bağlamında Nötral Monizmin ilginç bir versiyonunu savunur.⁶

V

Gerçekten de Materyalistlerin dediği gibi, zihnim ile beynim (daha doğrusu beynimin belli kısım ve olayları) tamamen özdeş şeyler mi? Şu var ki, zihnimin beynimden başka bir şey olmadığını söylemek birtakım kafa karıştırıcı sorulara yol açıyor. Örneğin beynimin bir ağırlığı var; o halde zihnimin de bir ağırlığı olması gerekmez mi? Ama zihnin bir ağırlığı olduğunu söylemek kulağa son derece saçma geliyor.

Başka bir nokta: Şu anda beynimin uzaydaki yeri, yani uzaysal koordinatları belli. Zihnimin uzaydaki yeri de orası mı? Denebilir ki, “Evet, elbette orası”. Ancak bir zihnin uzayda yeri olabileceğinden bahsetmek bir sürü absürd ifadeyi de beraberinde getiriyor. Örneğin, eğer zihinlerin uzayda yerleri olabiliyorsa, o yerleri değiştirebildiklerinden de bahsedilebilir. O zaman bir zihnin hızından ve hatta ivmesinden de bahsedilebiliriz. Diyelim ki bir otomobildelim ve otomobil saatte 80 km hızla kuzeye doğru gidiyor. Bu demektir ki bedenimle birlikte beynim de saatte 80 km hızla kuzeye doğru gidiyor. Peki zihnim de saatte 80 km hızla kuzeye doğru gidiyor mu? Eğer öyle ise, şu zihin hallerim de o anda saatte 80 km hızla kuzeye doğru gidiyor demek değil midir: başağrım, susamışlık hissim, o andaki koku ve ses algılarım,

⁶ Onun “implicate order” ve “explicate order”la ilgili olarak söylediklerine bakınız (Bohm 1980).

gideceğim yere geç kaldığım için o anda duymakta olduğum endişem, etraftaki manzarayı beğenişim, otomobilin performansına dair düşüncelerim vs. vs.? Ama siz hiç başağrısının, susuzluğunun, endişelerinin, düşüncelerinin, arzularının vs. belli bir hızla belli bir yöne doğru hareket ettiğini, bu arada bazı şehir ve kasabaların içinden geçtiğini söyleyen birine rastladınız mı? Rastlasaydınız, böyle birinin çok saçma konuştuğunu düşünmez miydiniz? Ama beyninin belli bir hızla belli bir yöne doğru hareket ettiğini ya da belli uzaysal noktalardan geçtiğini söyleyen birine rastlasaydınız, bu size hiç de saçma gelmezdi.

Peki ama hiç değilse bazı zihin hallerimizin uzaydaki yerlerinden söz edemez miyiz? Mide ağrısının yeri mide, diş ağrısının yeri diş değil midir? Hayır: onlara mide ağrısının, diş ağrısının *nedenlerinin* yeri demek daha doğru olur. Çünkü eğer mide ağrımın yeri midem, diş ağrımın yeri dişim olsaydı, midemi açıp bakanlar orada mide ağrımı, dişimi açıp bakanlar orada diş ağrımı görebilirlerdi. Oysa midemi ve dişimi açanlar orada sadece ağrıya sebep olan bozuklukları görebilirler, ağrının kendisini değil.

Şunu da belirtelim ki, uzaysallığın aksine, *zamansallık* sadece beynin halleri ve olaylarında değil zihin hallerinde de vardır. Örneğin diş ağrımın ya da öfkemin şu saatte başlayıp şu saate bittiğini ya da fasıllı olduğunu söylemekte bir gariplik görmeyiz.

Beyinle ilgili söylediğimiz ve kulağa gayet doğal gelen şeylerin zihin hakkında söylendiğinde ne kadar acayip görüldüğüne bir başka örnek: Beynimin bir hacmi vardır; zihnimin de hacmi var mı? Beynim diyelim ki 1.5 litre hacminde, zihnim kaç litre hacminde? Acı, ağrı, düşünce, inanç, canımın dondurma yemek istemesi gibi zihin hallerimin hacimleri ne kadar? Ve yine: Beynimin bir sıcaklığı var—muhtemelen 36.5°C. Zihnimin de sıcaklığı var mı? Bütün zihin hallerim 36.5°C sıcaklıkta mı, örneğin? Zihin hallerinin sıcaklığından bahsetmek son derece saçma değil mi?

Karşı yönde örnekler de bulabiliriz—zihin hallerimizde olup da beynimizde olmayan özelliklere örnekler. Örneğin, dünyanın yuvarlak olduğuna dair inancım, bütün inançlar gibi bir zihin halidir. Ve bu inancım pek çok kanıt tarafından desteklenebilir. Peki beynimde bu inancımla özdeş olduğu iddia edilen kısımlar ya da olaylar da pek çok kanıt tarafından desteklenebilir mi? Beynin kısımlarının ya da olaylarının kanıtlarla desteklenebileceğini söylemek dile son derece aykırı gelmiyor mu? Ve yine: Bir zihin hali olan endişemin yersiz olduğunu söyleyebilirsiniz—endişeler yersiz olabilir. Beynimin söz konusu endişemle özdeş olduğu varsayılan kısımlarının ya da olaylarının yersiz olduğunu da söyleyebilir misiniz? Yani “Senin beyninin şu şu kısımları ve işlevleri var ya—onlar çok yersiz” demek sezgilerimize aykırı gelmiyor mu?

İşte bir başka muamma. Örneğin taze çimenlere baktığım zaman yeşil bir renk algılıyorum. Eğer zihnim beynimle özdeş ise, o andaki yeşil renk algımın da—ki bir zihin halidir—beynimin bir yerlerinde olması gerekmez mi? Eğer ben yeşil bir nesneye bakarken beynimi açıp bakabilseydiniz, beynimde yeşil birtakım şeyler, yeşil beyin bölgeleri falan bulur muydunuz? Hiç sanmıyorum. Yani zihnimde bir yeşillik, yeşil bir şeyler var ama beynimde hiç böyle bir şey yok. Çok tuhaf ve ilginç değil mi? Eğer algıladığım yeşil renk beynimin bir yerlerinde değilse nerede o? Eğer beynimde ise, beynimin neresinde? (Aslında beynimi açıp da orada yeşil bir şeyler görseydiniz, bu da pek tuhaf olurdu sanırım. Niye acaba?)

Şimdi, Leibniz'in Kanunu olarak bilinen şöyle bir ilke vardır:

Eğer $x=y$ ise, x 'in her özelliği y 'nin de özelliğidir ve y 'nin her özelliği x 'in de özelliğidir.

Diğer bir deyişle:

Eğer $x=y$ ise, x ile y 'nin bütün özellikleri aynıdır.

Bu ifade mantıksal olarak şuna eşdeğerdir:

Eğer x ile y 'nin özellikleri arasında en az bir fark var ise, $x \neq y$.

Yukarda gördük ki, bazı zihin hallerinin *kanıtla desteklenebilme*, *yersiz olma* ve *yeşil renk içermeye* gibi bazı özelliklerini beyinin olay ve proseslerine atfetmek bize yanlış geliyor. Diğer taraftan beyin olay ve proseslerinde *kütle*, *sıcaklık*, *uzayda yer kaplama*, *belli bir hızla hareket edebilme* gibi özellikler bulunabilirken, bu özellikleri zihin hallerine ve olaylarına atfetmek de sezgilerimize ters geliyor. O halde, Leibniz kanunu gereğince,

zihin halleri = beyin halleri veya prosesleri

diyemeyiz. Kısacası,

zihin = beyin

olamaz!

Ya da belki de sadece şimdilik bize öyle görünüyor. Belki de sezgilerimizde çok esaslı bir revizyona ihtiyaç var. Sezgilerimizin zaman içinde dünya hakkındaki bilgi ve anlayışımızın ilerlemesiyle kökten bir şekilde değiştiği olur. Örneğin, çok eski çağlarda dünyamızın *hareket eden* bir şey olduğu ve ses ile ışığın birer *dalga hareketinden* oluştuğu söylenecekti, bu o zamanın insanların sezgilerine muhtemelen son derece ters düşerdi, ama bugün bunlar kolaylıkla kabullenebildiğimiz iddialardır. Dolayısıyla, sezgilere aykırılık bazan bir görüşün reddi için nihai gerekçe olmayabilir.

VI

Tip Özdeşliği Teorisi (Type Identity Theory) 50'li ve 60'lı yıllarda beyin ile zihin arasında bir tür özdeşliği savunmuştu. John J.C. Smart, Ullin T. Place ve D.M. Armstrong bu görüşün savunucularındandı. Bu teoriye göre, çeşitli tipteki zihin halleri değişik tipte beyin hallerinden ve proseslerinden başka bir şey değildir. Örneğin:

Acı zihin-hali tipi = Falan filan tipte beyin hali

Başka bir deyişle, Tip Özdeşliği Teorisi zihinsel hal türlerini ya da tiplerini beynin nörofizyolojik hal (olay, proses vb.) türlerine indirgiyordu. Bu teoriye göre, iki insan aynı türden bir zihin halinde iseler (örneğin baş ağrısı türüne giren bir zihinsel hal yaşıyorlarsa), onlar aynı türden bir beyin hali sergiliyorlardır. Yukarda geçen “falan filan tipte beyin hali” ifadesinin içinin doldurulması işini, yani “falan filan tipte beyin hali”nin tam olarak neye gönderme yaptığını bulma işini uzun vadede empirik bilim yapacaktı. Yani Tip Özdeşliği Teorisinin indirgeme iddiası, “su = H₂O” ve “ışık = belli

bir dalga boyu aralığındaki elektromanyetik dalga” örneklerinde olduğu gibi, empirik, yani ancak deneyimle doğrulanabilecek, bir indirgeme iddiası idi.⁷

Tip Özdeşliği Teorisinden önce ise Materyalist zihin felsefesi sahnesinde Davranışçılık (Behaviorism) vardı. Bu teori bir kişinin zihin hallerinin sadece o kişi tarafından bilinip, herkes tarafından gözlenememesinden rahatsız oluyordu ve o zamanların baskın felsefe ekolü Mantıksal Pozitivizmin etkisiyle, herkesin gözlemine ve doğrulamasına ilke olarak açık olmayan olguların ve olayların bilimin konusu olamayacağını ileri sürüyordu. Başka bazı alanlarda da Davranışçılıktan bahsedilmekle beraber, zihin felsefesindeki Davranışçılık (ki “Mantıksal Davranışçılık” adıyla da bilinir) kabaca şunu söyler: Zihin halleri insanların gözlemlenebilir davranışlarına ve davranış eğilimlerine indirgenebilir. Örneğin “acı duymak” demek ahlamak, oflamak, yüzünü buruşturmak, birisi ağrı kesici bir hap verecek olsa onu alıp yutma eğiliminde olmak, etrafındakilerle neşeli konuşmalar yapma eğiliminde olmamak ve benzeri davranış ve davranış eğilimleri sergilemek demektir. Gilbert Ryle, Rudolf Carnap, Carl G. Hempel gibi isimler bu Davranışçı akımın temsilcileriydiler.

Zamanla bazı felsefeciler zihin hallerini insanların davranış ve eğilimlerine indirgemek yerine o davranış ve eğilimlerin *nedensel kaynağı* olan, beynin nörofizyolojik hallerine indirgemenin daha kestirme olacağını düşündüler ve az önce bahsettiğimiz Tip Özdeşliği Teorisi Davranışçılığın yerini aldı. Davranışçılığın çözümesinden ümit kesilen bazı sorunlar da bu görüşün gözden düşmesinde rol oynadı tabii. Bunlardan bir tanesi, örneğin acı çekme gibi bir zihin halinin davranış ve davranış eğilimleri cinsinden tanımlanmasının hiç pratik olmadığı fikriydi. Çünkü bir insanın acı çekmekte olduğu sırada sergilemesi mümkün değişik davranış biçimleri ve sahip olması mümkün değişik davranışsal eğilimler çok büyük, hatta belki de sonsuz sayıda çeşitlilik gösterebilir.

Zihin ile beden ilişkisinin tabiatı konusunda günümüzde en popüler görüş İşlevselciliktir (Functionalism). Çeşitli aşamalarla evrimleşmiş olan bu görüş başlangıçta Hilary Putnam ve Jerry Fodor tarafından ortaya atılmıştı. D.M. Armstrong, David Lewis gibi ünlülerce de savunulmuştur. Tip Özdeşliği Teorisi her bir zihin hali tipini belli tipte *beyin* hali ya da hallerine ve proseslerine indirgiyordu. İşlevselciliğe göre ise, bir varlığa zihin atfetmemiz için o varlığın beyin gibi spesifik bir biyolojiye sahip bir organı olması gerekmez. “Zihin” kavramımızın içinde mutlaka belli bir biyolojiye sahip olma yoktur.

Olmadığı iddiasını şöyle bir örnekle açıklayayım. Yıllardır çok samimi olduğunuz bir arkadaşınızın bir gün kafası patlıyor, vücudu parçalanıyor gözünüzün önünde. Bir de bakıyorsunuz ki arkadaşınızın biyolojisi normal insanlarınkinden çok farklıymış meğerse. Onun hiçbir organının bizimkine benzemediğini, örneğin

⁷ Görüldüğü gibi Tip Özdeşliği Teorisi zihin hali türleriyle beyindeki belli bazı nörofizyolojik hal türlerinin sadece korelasyon sergilediklerini değil, bu ikisinin tamamen aynı şey olduklarını iddia ediyor. Tıpkı suyun H₂O ile sadece korelasyon halinde olmayıp H₂O ile aynı şey olması gibi. Şurası açık ki, X ile Y'nin aynı şey olması başka, X ile Y'nin korelasyon halinde olması başkadır. Örneğin, çevrede bir ışık kaynağı olduğu durumlarda, opak bir nesnenin varlığı ile o nesnenin gölgesinin varlığı sıkı bir korelasyon halindedir ama nesne ile gölgesi aynı şey değildir.

kafatasının içinde beyin yerine garip, mavi, saydam, ahtapot kollarına benzer bir şeyler olduğunu görüyorsunuz. Bunları öğrendiğinizde, “Ben bunca yıl bu arkadaşımda zihin var sanıyordum, meğerse yanılıyormuşum—yokmuş” mu dersiniz, yoksa “Demek başka biyolojik yapılarda da zihin olabiliyormuş” mu dersiniz? Eğer tercihiniz ikincisi ise, siz de zihin konusunda İşlevselciliğe yakın, Tip Özdeşliği Teorisine uzak duruyorsunuz demektir...

İşlevselciler zihnin beyin gibi belli bir organla özdeşleştirilemeyeceğini, onun yerine zihnin bir bilgisayar programı, bir bilgisayar yazılımı (software) gibi bir çeşit *girdiler-çıkıtlar* (input-output) *organizasyonu* olduğunu söylerler.⁸ İşlevselciliğe göre, zihnin gayet karmaşık bir tür bilgisayar programıdır, beyin ise o programın üzerinde çalıştırıldığı ya da işletildiği bir bilgisayardır ya da bilgisayar donanımdır (hardware). Bir bilgisayar programı çok değişik tipte bilgisayarlarda çalıştırılabilir. Örneğin ofisimdeki masa-üstü bilgisayarım da, evimdeki diz-üstü bilgisayarım da, cep bilgisayarım da Microsoft Word ve Excel programlarını çalıştırabilirim. İşlevselciler insan zihnine karşılık gelen bilgisayar programının insan beyni kadar karmaşık ve sofistike herhangi bir makinada veya robotta da çalıştırılabileceği görüşündedir. Onlara göre, “zihin programını”nı çalıştırabilecek kadar güçlü ve sofistike her donanımda zihin olabilir. Yani öyle bir makinada zihin programını çalıştıracak olursanız, makina aynen insan zihninde olduğu gibi, düşünceler, acılar, hazlar, arzular, renk algıları, can sıkıntıları, inançlar, vs. zihin hallerine sahip olabilir—o makina silikon çiplerinden ve elektro-mekanik parçalardan oluşsa bile.

Hatta şu bile mümkündür İşlevselcilere göre. Windows ya da Excel programını ilkesel olarak, bir elektronik bilgisayar yerine gayet karmaşık mekanik bir bilgisayarda, hatta su borularından, pompalardan ve su akışını manipüle etmeye yarayan diğer parçalardan oluşmuş hidrolik bir bilgisayarda bile çalıştırabiliriz. (Gerçi böyle bir bilgisayar korkunç büyük boyutlarda ve son derece hantal olurdu mutlaka.) Aynı şekilde, zihine tekabül eden programı da beyin dokusunda ya da silikon çiplerden oluşmuş bir aygıtta çalıştırmak yerine, yeteri kadar sofistike bir mekanik, hidrolik veya pnömatik (hava basıncı ile işleyen) bir sisteme yükleyip onda da çalıştırabiliriz, İşlevselci görüşe göre. Tabii böyle bir sistem belki güneş sistemi belki de bir galaksi kadar devasa bir şey bile olabilirdi, ama üzerinde program çalıştırılırken gene de zihin sahibi olurdu—çok yavaş çalışan bir zihin. Yani bu sistemin düşünceleri, acıları, ağrıları, kaygıları, mutlulukları, kaşıntıları, hatta aşkları bile olabilirdi!

VII

John Searle gibi bazı zihin felsefecileri bu düşünceleri inandırıcı bulmaz. Onlara göre zihin, beyininkine eşdeğer bir organizasyon düzeyine sahip her tür donanım ortamında çalıştırılabilecek bir bilgisayar programına benzer bir şey olamaz. Bu programın hangi donanım malzemesinde çalıştırıldığı da önemlidir. Yani olabilir ki, örneğin bir hidrolik ya da mekanik sistem ne kadar karmaşık olursa olsun ve üzerinde hangi program çalıştırılırsa çalıştırılsın onda zihin asla bulunamaz. Hatta belki de sadece

⁸ Genel olarak Yapay Zekâcılar da bu görüşte oldukları için İşlevselcidirler.

beyin dokusunda zihin mümkün olabilir, silikon malzemeli robotlarda ve makinalarda bile değil. Belki de robotlar ve makinaların en fazla yapabileceği şey insan zihnini *taklit* etmektir. Sofistike bir robot aynen bir insan gibi “Canım acıyor”, “Şu anda deniz kenarında olmak isterdim”, “Çocuklarla konuşmak beni mutlu yapar”, “Ben aşık oldum” gibi şeyler söyleyebilir ve bu sözlere uygun davranışlar gösterebilir. Örneğin acı duyduğunu söyleyen bir robot “Ah!” “Of!” sesleri çıkarabilir, yere yatıp kıvrınabilir. Ama gerçekten bizim gibi acı duyar ya da canı bir şey isteyebilir ya da üzülebilir mi o? Belki de bütün yapabildiği, böyle zihin hallerini yaşayan bir insanın davranışlarını mükemmel bir şekilde taklit ya da simüle etmektir sadece. Yani, olabilir ki, bir robotta insanın zihni ile aynı gibi görünen hiçbir programı çalıştırmakla onda bir zihin yaratamayız; onda gerçek anlamda acılar, arzular, bir espiriyi komik, bir olayı acıklı bulma gibi duygular oluşturamayız.

Bir robotta gerçek anlamda zihin ve zihin halleri mi oluşturduk yoksa ona sadece zihin sahibi olmayı taklit yeteneği mi verebildik, bunu nasıl anlayacağız? Burada zihin felsefesindeki klasik bir meseleye geliyoruz: Herhangi bir canlıda veya varlıkta gerçekten zihin mi var, yoksa sadece zihni varmış gibi mi davranıyor, nasıl anlarız? Örneğin balıklarda, böceklerde ve amiplerde acı, haz duyma, arzu, endişe, düşünce sahibi olma gibi zihinsel yetenekler var mı acaba?

Hatta daha da kritik bir soru: Ben kendimde zihin halleri olduğundan eminim elbette, ama başka insanlarda da bendeki gibi zihin halleri olduğunu nereden biliyorum? Onlarda da birer zihin olduğu ne malum? Belki onlar aslında zihin halleri sahibi değiller de, zihin halleri sahibi olmayı mükemmel bir şekilde taklit ediyorlar. Acaba onlar insan gibi davranan ama zihni tamamen “boş” olan “zombi”ler—Afrika ve Antil adalarındaki mitlerde sözü edilen “yaşayan ölüler”—olabilirler mi? (Okuyucu da kendisine bu soruyu benim ve başka insanlar hakkında sorabilir. “Sakın benim dışındaki insanlar birer zombi olmasın?” diyebilir.) Peki nasıl bileceğim başka insanların birer zombi—tabii belirttiğimiz özel anlamda birer “felsefi zombi”—olmadıklarını ya da olduklarını? Bunu ortaya çıkarmanın yolu ne olabilir?

Benden başka insanlarda da zihin olduğunu (ya da olmadığını) ortaya çıkarma problemine “diğer-zihinler problemi” denir zihin felsefesinde. Başka insanlarda bile zihin olup olmadığından emin olamıyorsak, hayvanlarda, amiplerde, robotlarda falan zihin olup olmadığını kesin olarak öğrenme şansımız hiç yok gibi görünüyor...

Diğer-zihinler probleminin şimdi bahsedeceğim daha az radikal bir versiyonu daha var. Diyelim ki siz de ben de olgun bir domatese baktığımızda onun rengine “kırmızı” diyoruz. Solmamış çimenlerin rengine ise ikimiz de “yeşil” diyoruz. Yani bunların renkleri konusunda dilsel bir anlaşmazlığa düşmüyoruz. Ama ne malum, belki de siz olgun bir domatese bakarken onu benim solmamış çimenlere bakarken gördüğüm renkte görüyorsunuz. Ve siz solmamış çimenlere bakarken onları benim olgun bir domatese bakarken gördüğüm renkte görüyorsunuz. Yani siz benim “kırmızı” dediğim rengi benim “yeşil” dediğim renkte görüyor ama o renge “kırmızı” diyorsunuz. Ve benim “yeşil” dediğim rengi benim “kırmızı” dediğim renkte görüyor ama o renge “yeşil” diyorsunuz. Kısacası, nesnelere baktığımızda gerçekte onları birbirimizden tamamen farklı renklerde görüyor ama gördüğümüz renklerine aynı ismi veriyoruz. Aynı isimleri kullandığımızdan iletişimde bir sorunumuz olmuyor ama “renk

dünyalarımız”, etrafımıza bakarken gördüğümüz renkler son derece farklı. (Bir insanın iki gözü bile aynı objeye bakarken onları tıpatıp aynı renkte görmeyebilir. Ben öyleyimdir mesela.) Kırmızı ve yeşil için söylediklerimi tabii diğer renklere de adapte edebiliriz.

Peki durumun böyle olmadığını, ikimizin de renklere sadece aynı ismi vermekle kalmayıp, onları aynı gördüğümüzü nasıl ortaya çıkarabiliriz? Bunu anlamının bir yolu var mı? Bu sorunun cevabı kolay gibi görünmüyor.⁹

VIII

Şimdi de şu nokta üzerinde biraz duralım: Zihin ile *bilinç* arasında ne gibi bir ilişki vardır?

Eğer zihin hallerimiz doğrudan ve kolay bir şekilde erişimimizde ise, yani onların *farında* isek, böyle zihin hallerinin bilinçli olduğunu söyleriz. İngiliz empirist filozoflarından Locke bilincin bir tür iç algı, yani insanın *kendi zihninden geçenleri algılaması* olduğunu söylemişti. Locke gibi Descartes da zihinde olup biten her şeyin bilinçli olduğuna inanıyordu. Descartes’a göre her düşünme bilinçli düşünmedir ve insanlar kendi düşüncelerine ve bilinçlerinin içeriğine ayrıcalıklı ve hatasız erişime sahiptirler. İnsanın kendi düşüncesine erişememesi, kendi düşüncesini yanlış anlaması diye bir şey söz konusu olamaz.¹⁰ Görüldüğü gibi bu iki filozof zihinsel olma ile bilinçli olmayı, yani zihin ile bilinci özdeşleştiriyorlar.

Ancak, özellikle Freud’dan bu yana, zihinle bilincin aynı şey olmadığı görüşü yaygınlaşmıştır. Freud’a göre bazı zihin hallerimiz bilincin dışındadır, bilinçaltındadır. Daha önce Nietzsche de insanların çoğu zihin hallerinin bilinçlerinin ulaşımı dışında, yani bilinçsiz olduğunu söylemişti. Aslında bazı istek, düşünce ve duygularımızdan kendimizin bile haberimizin olmadığı görüşü Freud’un teorilerini hiç duymamış kimselerde bile vardır. Bazan “Kendi duygularımı anlayamıyorum”, “Ne düşündüğümü tam olarak bilemiyorum” gibi şeyler söylediğimiz olur. Bilinçsiz zihin hallerine örnekler olarak uyurgezerlik hali ve körgörü (blindsight) gibi vakaları saymak da mümkün. Bütün bunlar gösteriyor ki, zihinle bilinç aynı şey değildirler. Görüldüğü gibi, bunlardan ‘zihin’ daha kapsayıcı bir terimdir.¹¹

⁹ Benim diğer insanlarla olan anatomik ve fizyolojik benzerliklerime dayanarak oluşturacağım şöyle bir çıkarımı düşünelim:

Bende zihin var.

Diğer insanlar anatomik ve fizyolojik açıdan bana çok benziyor.

O halde, onlarda da zihin olmalı.

Bu sağlam bir çıkarım olmaz, çünkü bu çıkarım tek bir örneğe, yani kendimde zihin olmasına dayanarak genelleme yapan çok zayıf bir analogi yapısındadır.

¹⁰ Eğer böyle düşünmeseydi, Descartes ünlü “Düşünüyorum, öyleyse varım” sonucunun güvenilirliğini çok kolay iddia edemezdi.

¹¹ Bilinç konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Sayan 2004.

IX

Şu ana kadar zihin hallerine yeri geldikçe birçok örnekler verdik. Bunlar arasında bir sınıflama yapmak mümkün. Çağdaş zihin felsefesinde zihnin halleri *yönelimsel* (intentional) ve *nitel* (qualitative) olmak üzere iki gruba ayrılır. Yönelimsel zihin halleri inançlar, arzular, beklentiler, ümitler, pişmanlıklar, meraklar, bir önerme ya da önermelerle ilgili düşünceler, ... gibi bir *nesnesi* ya da *konusu* olan, yani bir şeye yönelmiş, bir şey *hakkında* olan zihin halleridir. Örneğin, inanma zihin hali bir şey üzerinedir, bir şey hakkındadır; bir şey hakkında olmayan inanma olmaz. Yani salt inanma yoktur, *bir şeye* inanma vardır. Aynı şekilde, arzulama da, ümit etme de bir şeye yöneliktir; bir şeye yönelik olmayan arzu ve ümit olmaz.

Nitel zihin halleri ise bir şeye yönelik ya da bir şey hakkında olmayan, birbirlerinden sadece *duyumsal nitel özellikleriyle* ayrılan zihin halleridir. Acı ile hazzın, can sıkıntısı ile neşenin, kırmızı rengi algılamakla yeşil rengi algılamanın, bir müzik enstrümanından “do” notasını işitmekle “la” notasını işitmenin, gül kokusu almakla sümbül kokusu almanın, gıdıklanma, karıncalanma ve kaşıntının, ... zihnimizde uyanan o, sözcüklerle anlatılması zor, belki de imkânsız farklılıkları bu nitel zihin hallerini birbirinden ayırt etmemizi sağlar. Bir nitel zihin halini yaşarken zihnimizde oluşan, o zihin halinin duyumladığımız özelliğine (başka bir deyişle, onun görüngüsel karakterine) onun “nite”si (quale) denir. Nitel zihin hallerinin her birinin bir nitesi veya niteleri vardır ve bu nitesi veya niteleri sayesinde o zihin halini diğer nitel zihin hali türlerinden ayırt edebiliriz. Örneğin baş ağrısı, diş ağrısı ve karın ağrısının birbirinden farklı niteleri vardır. Yani bu zihin halleri birbirinden farklı duyumsal özellikler taşır.

19. yüzyıl filozofu Franz Brentano’ya göre, zihinde geçen bazı olayların yönelimsel, yani *bir şeyler hakkında* olabilmesi zihni fiziksel nesnelere kesin bir şekilde ayıran bir özelliktir. Çünkü fiziksel dünyanın nesnelere ve olayları (taşlar, ağaçlar, bulutlar, kağıtlar, rüzgârlar, ay tutulmaları vb.) herhangi bir şey hakkında değildirler. Brentano’nun bu iddiasına karşı, Doğalcı (Naturalist) felsefeciler beyin olayları ve süreçleri gibi bazı *fiziksel* olguların nasıl olup da yönelimselliği olabildiğini göstererek fiziksel dünya ile zihin dediğimiz şey arasında derin bir ayırım çizgisinin olmadığını ortaya koymağa çalışırlar. Ancak, bu Doğalcı proje henüz başarıyla tamamlanmış değildir.

X

Şimdi de zihin ve bilinç konusunda felsefecilerin görüşlerinin ne kadar geniş bir yelpazeye yayıldığını göstermesi açısından birbirine taban tabana zıt iki görüşten söz edelim. Bunlardan biri, gerek zihin gerekse bilinç diye bir şeyin aslında var olmadığını savunur; diğeri ise zihnin ve bilincin evrenin her tarafında bulunan bir fenomen olduğunu, öyle ki canlı cansız, büyük küçük her şeyin az ya da çok zihin ve bilinç taşıdığını öne sürer.

“Elemeci Materyalizm” adı verilen ve Patricia Churchland, Paul Churchland ve Daniel Dennett gibi felsefecilerce savunulan birinci görüşün bir versiyonuna göre, zihin ve bilinç kavramlarımız “folk psikolojisi” adını verebileceğimiz bir teorinin kavramlarıdır. Bu görüşe göre, folk psikolojisi hepimizin “annemizin dizinin dibinde”

öğrendiğimiz, insanların bazı gözlenebilir davranışları ile “zihin” adı verilen gözlenemez bir şey arasındaki bağlantılardan bahseden ilkel bir psikoloji teorisidir. Folk psikolojisi insanların bazı davranışlarını açıklamak ve öndeyilemek için toplumların zaman içinde formüle ettiği, zihin hallerine gönderme yapan, örneğin şöyle “yasalar”dan oluşur: “*Acı duyan* bir insanın yüzü asık olur”, “*Susayan* bir insan su içer”, “Bir şeyi elde etmeyi *arzulayan* ve ona ulaşabileceğine *inan*an bir insan kendisini o şeye ulaştıracak davranışlarda bulunur”.

Elemeci Materyalizme göre, bu basit psikoloji yasaları gayet gevşek ve muğlak, bol miktarda istisnaları bulunan, bir sürü yanlışlıklar içeren önermelerdir ve bu yüzden empirik saygınlığı olan bir teoremin yasaları olma niteliği taşımazlar. Bilimin gelişim süreci içinde folk psikolojisi zamanla elenip gidecek ve yerini geleceğin gelişmiş nörofizyoloji teorilerine bırakacaktır. Benzer elenip gitmeler tarihte başka teorilerin de başına gelmiştir. Bir zamanlar insanların bazı davranış bozukluklarını açıklama amaçlı ve yine empirik başarısı düşük “cin çarpma”, “içine şeytan girme” teorileri yaygın kullanımdaydı. Bu teorilere inanarak ‘cin çarpması’ gibi terimleri kullananların var olduğunu sandıkları “cin” gibi nesnelere aslında var olmadığı zamanla anlaşıldı—hiç değilse, bilimsel ve düşünsel saygınlığı olan birçoğumuz tarafından—ve böyle terimler giderek kullanılmaz oldu.

Folk psikolojisi de tarih sahnesinden çekildiğinde artık insanlar “zihin”den, “bilinç”ten, “acı”dan, “haz”dan, “düşünce”den, “inanç”tan, “arzu”dan vb. bahsetmez olacaktı, onun yerine, empirik kabullenilebilirliği çok daha yüksek olan gelişmiş bir nöroloji biliminin terimlerini ve yasalarını kullanacaklardı ve *bu* yasaların gönderme yaptıkları nesnelere var olduğunu kabul edeceklerdir. Kısacası bugün zihin, zihin halleri ve bilinç dediğimiz şeyler zamanla “modası geçecek” olan ve gelecekteki ontolojimizde yer almamaya mahkûm şeylerdir.

Burada şunu belirtmekte fayda var. Elemeci Materyalistin geleceğe ilişkin bu tahminleri birer sosyolojik öndeyi olma iddiasında değildir. İnsanların gelecekte folk psikolojisinin terimlerini ve yasalarını kullanmak yerine gelişmiş bir nöroloji biliminin terimlerini ve yasalarını kullanacaklarını iddia ederken, Elemeci Materyalizm bunun *ilkece* olabileceğini söyler sadece. Gelecekte, örneğin folk psikolojisi diliyle konuşma tarzı olan “Dişim ağrıyor” demek yerine, gelişmiş bir nöroloji biliminin “Beynimin falan filan bölgesindeki nöronlar şu şu frekansta impulslar üretiyor” gibi biçimler alabilecek deyimlerini kullanmak insanlar için çok zahmetli olabileceğinden böyle bir dille konuşmaları pratikte mümkün olmayabilir. Ama önemli olan, böyle bir dilin folk psikolojisinin yerini pratikte olmasa da ilkece alabilecek olmasıdır Elemeci Materyaliste göre.

“Panpsişizm” adı verilen ikinci görüş ise zihin ve bilinçlerimizin var olduğunu kabul ederek işe başlar ve zihnin ve bilincin maddi bir evrende nasıl olup da ortaya çıktığını sorgular. Zihin ve bilincin atomlardan, elektronlardan ortaya çıkışını açıklayabilmenin bir yolu “Belirimcilik (Emergentizm)”dir. Belirimciliğe göre, madde, insan beyninde olduğu gibi belli bir düzeyde organizasyon kompleksliği gösteren bir yapıya ulaştığında bilinç ve zihin zuhur eder. Bu organizasyona katılan atomların ve moleküllerin bireysel olarak zihinleri yoktur, ama bir araya geldiklerinde zihin belirir. Bu, aynen su molekülleri bir araya geldiğinde ortaya çıkan birçok özelliğin (şekeri

eritme gibi) tek tek su moleküllerinde de, bu moleküllerin oluşumuna katılan hidrojen ve oksijen atomlarında da var olmaması gibidir. Böyle başka bir belirim örneği, tek tek karbon atomlarında bulunmayan birçok özelliğin bu atomlar bir araya gelerek belli bir kristal yapısı oluşturduklarında ortaya çıkan elmasta bulunmasıdır (sertlik ve şeffaflık gibi).

Ancak, Belirimciliğin rahatsız edici yanı, beyni oluşturan ve zihin taşımayan atomların bir araya geldiklerinde nasıl olup da bu atomların fiziksel özelliklerinden son derece farklı olan zihinsel özellikleri kolektif olarak taşımağa başlayabildiklerinin gizemli kalmasıdır. Örneğin elmasın sertliğini olsun şeffaflığını olsun organize olmuş karbon atomlarının bireysel özelliklerinden çıkarılamamak ilke olarak imkânsız görünmüyor. Ama beyni oluşturan azot, karbon, oksijen ve hidrojen gibi atomların fiziksel özelliklerinden ve etkileşimlerinden düşünce gibi, algı gibi, acı duyma gibi, renkleri görme gibi, bu fiziksel özelliklere çok uzak görünen zihin özelliklerini çıkarılamayı ummak kolay değil.

Bazılarına göre, zihinsel olguları maddenin fiziksel özelliklerinden çıkarılma ya da onlara indirgemenin imkânsızlığı göz önüne alındığında Panpsişizmden başka çıkar yol yoktur. Yani düşünme, acı çekme, renklerin nitelerini deneyimleme, haz duyma gibi zihin özelliklerinin ve hallerinin aslında azot, karbon, oksijen, hidrojen ve diğer atomlarda ve hatta her türlü maddî parçacıkta çok cüzi miktarlarda da olsa mevcut olduğunu kabul etmek zorundayız. Bu zihinsel özellikler aynen kütle ve elektrik yükü gibi, maddî parçacıkların evrensel özelliklerindedir. Parçacıkların sahip olduğu cüzi elektrik yükleri, bu parçacıklar belli şekillerde bir araya geldiklerinde birikerek maddenin o bildiğimiz son derece çeşitli ve muhteşem elektriksel davranışlarını ortaya çıkarır: envai türde elektrikli cihazların çalışması, şimşek çakması, aurora borealis gibi. Benzer şekilde, parçacıkların o cüzi zihinsel halleri de çok sayıda parçacık bir beyin ve sinir sistemi oluşturacak şekilde organize olduklarında, o muhteşem zihin ve bilinç fenomenlerine yol açar.

Panpsişizme yakın görüşlerin geçmişte Leibniz, Schopenhauer, Bergson, William James, A. N. Whitehead gibi ünlü temsilcileri olmuşsa da, günümüz zihin felsefecileri arasında Panpsişizmin popüleritesinin fazla olmadığını belirtelim.¹²

XI

Zihin probleminin Doğalcı ya da Fizikselci (Physicalist) çözümü ve böylelikle zihin dediğimiz şeyin gizeminin aydınlanması en az iki temel problemin çözümüne sıkıca bağlıdır diyebiliriz. Bunlardan ilki, nitel zihin hallerinin duyumsal özellikleri olarak tanımladığımız nitelere tümüyle fiziksel bir dünyada yer olduğunun gösterilmesi problemidir—ki zihin felsefesinde “bilincin zor problemi (hard problem of consciousness)” adıyla bilinir.¹³

Başka bir deyişle, şunun aydınlatılması gerekiyor: Elektronlardan, atomlardan, elektromanyetik alanlardan, nükleer çekim kuvvetlerinden, uzay-zaman

¹² Buna dikkat çekici bir istisna Galen Strawson’dır; bkz. Strawson ve d. 2006.

¹³ Ünlü “bilincin zor problemi” deyimini ilk defa David Chalmers kullanmıştır.

bükülmelerinden oluşan bir dünyada nasıl oluyor da acılar, hazlar, kaşıntılar, renk, soğuk ve sıcak duyuları ortaya çıkabiliyor? Örneğin renk duyularımıza neden olan ışık çeşitli dalga boylarındaki elektromanyetik dalga hareketidir ve bu dalgaların kendilerinin renkleri olduğunu düşünmek için bir neden yoktur (belki eğer bir Panpsisist veya “renk realisti”¹⁴ değilseniz). Aynı şekilde, atomların, moleküllerin renklerinden bahsetmek de anlamsızdır. Ama bu renksiz elektromanyetik dalgalar yine renksiz beyin ve sinir sistemi molekülleri ile etkileşim içine girdiklerinde renk diye bir şey ortaya çıkıyor. Gerçekte renksiz nesnelere oluşan fiziksel evrenimizin beyin dediğimiz köşelerinde renklerin belirmesi son derece gizem dolu bir olay.¹⁵ Bir Doğalcı zihin felsefecisi bu gizemin fizik biliminin verileri ve bulgularıyla çözülebileceğini göstermek zorunda.

Bazı felsefecilere ise böyle bir çözüm pek mümkün görünmüyor. Çözümün güçlüğünü göstermek için soruna şöyle de bakabiliriz. Belli bazı dış uyarımlarla başlatılan K beyin süreci örneğin kırmızı rengi duyumlamamızla sonuçlanıyor olsun. Başka birtakım dış uyarımlarla beyinde başlatılan Y süreci ise yeşil rengi duyumlamamızla sonuçlanıyor diyelim. Peki, niye K beyin süreci kırmızı, Y beyin süreci yeşil renk duyumu ortaya çıkarıyor da *bunun tersi* değil? Yani K beyin sürecinin yeşil (ya da başka bir renk) değil de kırmızı, Y beyin sürecinin ise kırmızı (ya da başka bir renk) değil de yeşil renk duyumunu üretmesinin açıklaması nedir? K süreci ile kırmızı renk nitesi arasında ve Y süreci ile yeşil renk nitesi arasında ne gibi bir *fiziksel zorunluluk* var? Yeşil renk duyumuna ancak Y beyinsel sürecinin, kırmızı renk duyumuna ise ancak K beyinsel sürecinin sebep olabileceğinin fizik bilimi çerçevesinde açıklanması sorunu, bu sorunu ortaya atan Joseph Levine’in taktığı isimle “açıklama gediği (explanatory gap) sorunu” olarak bilinir (Levine 1983). Genel olarak ifade ettiğimizde problem, sübjektif olan nitelerin ne olduklarının ve nasıl hasıl olduklarının objektif bilim tarafından açıklanması problemidir. Levine, Thomas Nagel, Frank Jackson, David Chalmers ve Colin McGinn gibi yazarlar söz konusu gediğin objektif bilim tarafından kapanmasının ilke olarak imkânsızlığını ya da zorluğunu göstermek için çeşitli argümanlar ileri sürerler.

Zihin muammasını çözüme kavuşturmak için Doğalcı zihin felsefecilerinin çözmesi gereken ikinci problem yönelimsellik problemidir. Bir beynin hangi özellikleri ve yapıları yönelimsel zihin hallerinden sorumludur? Bireysel alındıklarında yönelimselliği olmayan moleküllerden oluşan beyinde yönelimsel haller nasıl mümkün olabiliyor? Yani, bazı beyin halleri arasında bir şeyler *hakkında* olan, bir *anlam* taşıyan, bir şeyleri *temsil etme* özelliği olanlar nasıl ortaya çıkabiliyor? Her ne kadar, özellikle Fred Dretske, Jerry Fodor ve Robert E. Cummins gibi Doğalcı felsefecilerin

¹⁴ Renk realistlerine göre, renkler zihin dışındaki dünyada var olan özelliklerdir; beynimiz bu var olan özellikleri algılar. Locke’a kadar giden ve çok daha yaygın olan karşıt görüşe göre ise renkler sadece zihnimizde var olan “ikincil (secondary)” özelliklerdir ve zihnin dışında mevcut değildirler.

¹⁵ Bu olayın yarattığı gizem duygusunu biyolog Thomas H. Huxley’in 1866’da söylediği şu ünlü sözlerde de bulmak mümkün: “Bir bilinç hali gibi dikkate değer bir şeyin sinirsel dokunun tahrik edilmesi sonunda nasıl olup da ortaya çıktığı, Alâaddin’in lambasını ovuşturduğunda Cin’in ortaya çıkması kadar açıklanamaz bir şeydir.” (Huxley 1866, s.193)

çalışmalarıyla yönelimselliğin kaynağını aydınlatma konusunda bazı mesafeler katedilmişse de henüz çözümlenmesi gereken pek çok sorun vardır.¹⁶ Bu sorunların merkezde yer alanlarından biri, beyinde zaman zaman meydana gelebilen “yanlış temsil etme” (misrepresentation) olgusunun gerekli ve yeterli şartlarını ortaya koymaktır.

XII

Bu iki problem çözülebilirse çağdaş analitik zihin felsefesinin çok tartışılan başka sorunlarının da çözülmesi umudu doğabilir: diğer-zihinler problemi, felsefi zombilerin *teorik olarak* mümkün olup olmadıkları, başka bir insan veya zihni/bilinci olan başka bir canlı olmanın nasıl bir şey olduğu (örneğin sonarla yön bulan bir yarasa gibi, bazı algılama metodları bizden çok farklı olan bir canlının zihninden bakıldığında dünyanın nasıl görüldüğü¹⁷), bilincin ne işe yaradığı ve evrimsel açıdan avantajlarının neler olduğu, yapay bir zihnin mümkün olup olmadığı vb. ...

Bütün bu sorular doyurucu cevaplara kavuştuğunda, uzun süredir felsefenin ilgi alanında yer etmiş olan zihin ve bilinç konusunun artık tümüyle nörofizyoloji gibi empirik bir bilimin uğraşı alanına girerek felsefenin kapsama alanından çıkması gündeme gelebilir. Buna benzer bir durum bilindiği gibi “canlılık problemi”nin 20. yüzyılda felsefeden biyolojiye devredilmesinde yaşanmıştı.

Hatta Elemeci Materyalist yazarları haklı çıkaracak şekilde, “bilinç” ve “zihin” gibi folk psikolojisi kavramlarının günün birinde tedavülden kalkarak yerlerini bu kavramların yaptığı işi çok daha etkin ve yetkin bir şekilde yapabilen nörofizyolojik kavram ve terimlere bırakması da ihtimal dışı değildir.

Kaynakça

- AYTEKİN, T.-SAYAN, E. (2010) “Misrepresentation and Robustness of Meaning”, *Organon F*, cilt:17, ss.21-38.
- BOHM, D. (1980) *Wholeness and the Implicate Order* (Londra ve New York: Routledge).
- HOSPERS, J. (1988) *An Introduction to Philosophical Analysis*, 3. ed. (Englewood Cliffs: Prentice Hall).
- HUXLEY, T. H. (1866) *Lessons in Elementary Physiology* (Londra: Macmillan).
- LEVINE, J. (1983) “Materialism and Qualia: The Explanatory Gap”, *Pacific Philosophical Quarterly*, cilt:64, ss.354-361.
- LYCAN, W. (1981) “Form, Function, and Feel”, *The Journal of Philosophy*, cilt:78, ss.24-50.
- NAGEL, T. (1974) “What is It Like to Be a Bat?”, *Philosophical Review*, cilt:83, ss.435-450.

¹⁶ Yönelimsellik olgusunu açıklamada nedensellik kavramını temel alan bir Doğalcı yönelimsellik teorisi denemesi için bkz. Aytekin ve Sayan, 2010.

¹⁷ Bu sorunun ortaya atıldığı ve irdelemesinin yapıldığı ünlü makale: Nagel 1974.

SAYAN, E. (2004) “Bilinç” maddesi, *Felsefe Ansiklopedisi*, 2. cilt, Ahmet Cevizci (ed.) (İstanbul: Etik Yayınları), ss.574-585.

STRAWSON, G. ve d. (2006) *Consciousness and Its Place in Nature: Does Physicalism Entail Panpsychism?*, Anthony Freeman (ed.) (Exeter ve Charlottesville: Imprint Academic).